

Földes Györgyi

BÉCS: MENEDÉK, SZELLEMI MŰHELY, IDEGEN VÁROS

– *József Attila, Bécs és a századelő művészete: Tanulmányok*. Szerkesztette: GINTLI Tibor, PESTI Brigitta, TVERDOTA György és VERES András. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2020, 312 oldal –

A könyv pontos műfaji meghatározása konferenciakötet, még ha erről – különös módon – a fülszövegből nem is, csak az előszóból értesülhet az olvasó. Mindenesetre a kötet a *József Attila és...*-konferenciák égisze alatt jött létre, mely eseménysorozatot a József Attila Társaság rendez meg időről időre más intézményekkel közösen, és amely hagyománnyá és egyben minőségi garanciává is vált az elmúlt egy-két évtizedben, olyan témákat ölelve fel, mint József Attila és Babits Mihály, József Attila és Móricz Zsigmond, vagy éppen József Attila, Ady Endre és Juhász Gyula, illetve Nagyvárad kapcsolata. Írók, költők és városok tehát e rendezvények szereplői, nagyrészt József Attila főszereplésével. A mostani kötet alapjául szolgáló, *József Attila és a századelő bécsi szellemi élete* című konferenciát 2018. november 15. és 17. között tartották a Bécsi Egyetem Finnugor Intézetében, a József Attila Társaság, a Bécsi Egyetem és az ELTE közös szervezésében, felkért előadók közreműködésével, akik azonban nem csak e három intézményből, hanem az ország más neves kutatóhelyeiről is (Szegedi Egyetem, volt MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, PIM Kassák Múzeum stb.) érkeztek. Nemcsak az anyaintézményük különbözött, hanem érdeklődésük, előadásaik fókuszja is, már csak azért is, mert – a konferenciasorozat hagyományainak megfelelően – a *József Attila és...* címből kifejezetten csak a másik tagot is választani lehet ilyenkor, azaz jelen esetben Bécs korabeli szellemi életét akár egy másik jeles magyar alkotó vonatkozásában vizsgálni. Így születtek meg azok az írások (szerzőik: Dobos István, Z. Varga Zoltán, Gintli Tibor, Lengyel Imre Zsolt, Szilágyi Zsófia, Jéga-Szabó Krisztina, Reichert Gábor), amelyek például Kosztolányi, Csáth, Krúdy, Móricz, Hatvany, Lesznai Anna, Déry Tibor viszonyulását tárgyalják Ausztria (vagy még előbb: a Monarchia egyik) fővárosához, illetve az ottani tevékenységük valamely mozzanatát emelik ki, a bécsi szellemi élet egyéb nagyjaihoz viszonyítva őket. A nem specifikusan József Attilával foglalkozó – vagy az ő tevékenységét kiindulópontul vevő – szövegek sorába tartoznak még az ennél általánosabb tájékozódású tanulmányok, többek között Széchenyi Ágnes széles körű összefoglalása a magyar írók Bécs-élményéről, Schein Gábor többretű eszmefuttatása az emigráció fogalmáról, amelyet ő „a magyar irodalomtörténeti gondolkodás szerkezeti problémájának” tekint; Csunderlik Péter írása a bécsi magyar emigránsok ábrázolásáról az ellenforradalmi propagandában, vagy éppen K. Horváth Zsolt cikke az oppozíció kétféle messianizmusáról a 30-as években; továbbá

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

ide sorolhatók a magyar avantgárd bécsi korszakához kapcsolódó, összegzőbb jellegű vizsgálódások is (Dobó Gábor, Szeredi Merse Pál). A másik vonulatot természetesen a József Attila bécsi időszakával foglalkozó tanulmányok adják, amelyek életrajzi/irodalomtörténeti kérdéseket vizsgálnak, vagy más, Bécshez is kötődő vonatkozásokról ejtenek szót az életművel kapcsolatosan (Kókai Károly, Veres András, Sárközi Éva, Tverdota György, N. Horváth Béla, Milián Orsolya, Bókay Antal, Báthori Csaba, s áttételesen Tórizs Eszter szövegei).

A város és a költő személyének egymás mellé helyezése korántsem véletlen, hiszen a fiatal József Attila nagyjából egy évet töltött el Bécsben, amelyet a századelőn a szellemi világ fővárosának is tekintettek (Norman Stone híres kijelentését idézve – ezt Jéga Szabó Krisztina tanulmányában is megtaláljuk –: „Bécsben találták fel a 20. század legtöbb intellektuális kifejezését”). S persze azért is érdemes kutatásokat végezni e területen, mert a költő itt töltött egy évről való tudásunk igencsak hiányos. Már csak az időpontot tekintve is; Kókai Károly itt olvasható tanulmányában próbál rendet vágni a különböző dokumentumok adatai között, főként a kinti diák-társ, Vajda Sándor visszaemlékezését felhasználva, s ellentmondva például Kassáknak, aki több ízben is 1922-re teszi az érkezést. Kókai szerint az időpont 1925 szeptember végétől 1926 augusztusáig határozható meg (igaz, ez tulajdonképpen három etapban zajlott le, a tanulmányíró, Tverdota vélekedésére támaszkodva a tanulmány szerzője ugyanis háromszori kiutazásról beszél). Az ifjú költő az itt töltött év során hivatalosan az egyetemet látogatta (valójában meglehetősen szórványos módon), s közben különböző – olykor eléggé alantas – munkákat is elvállalt, mivel gyakran éhezett; emellett pedig tájékozódott, kapcsolatrendszerét építette, s természetesen verset írt.

A könyvben található szövegek fontos csoportja – melybe a most említett Kókai-szöveg is tartozik – József Attila bécsi kapcsolatrendszerét érinti. Ehhez tesz hozzá Veres András tanulmánya is, amely József Attila Lukács Györgyhöz fűződő viszonyát vizsgálja, bár már a második bekezdésben csalódást okozó válasszal szolgál, miszerint kettejük személyes találkozása többet ígért annál, mint amit a szellemi egymásra hatás tekintetében végül is beteljesítettek. Veres András rámutat, hogy a szakirodalomban itt-ott feltűnő párhuzamok, s különösen a közvetlen hatást feltételező állítások nem igazolhatók feltétlen érvénnyel (például a *Történelem és osztálytudat*, illetve *A művészet kérdése és a proletárság* közötti egyenes leszármazás), bár annyi bizonyos, hogy Lukácsnak a *Valóságban* megjelent cikkét (*Goethe világnézetéről*) a költő fordította magyarra.

A kötetben, mint az várható, a Bécsben született – széttartó poétikákat képviselő, kísérletezésről árulkodó – költeményekről is olvashatunk: egy *close reading* jellegű elemzést Milián Orsolyától, a főbb vonásait tekintve leginkább a tárgyiasság poétikáját képviselő *Hangya* című versről, illetve előzményéről, *A bábok között...* című verzióról. Sárközi Éva az *Ülni, állni, ölni, halni...* című vers kapcsán József Attila anarchista kapcsolatrendszerének ered utána (Pierre Ramus csoportja, Weiler Artúr munkássága stb.). Rendkívül érdekes tanulmánya igen gazdagon dokumentált,

egyetlen pici ellenvetésem, hogy Kassákot véleményem szerint csak fenntartásokkal lehet anarchistának nevezni, s ezért József Attila vele való kapcsolatfelvételi kísérlete sem ezen a síkon mozgott. Általánosabb megállapításokra törekszik N. Horváth Béla, aki nem egyetlen versből indul ki, hanem a szóban forgó év teljes – kissé eklektikusnak mondható – verstermését vizsgálja, nagyjából a Kassákhoz való időmulási vágy tükrében, ami ugyanakkor nem volt teljes: például a gyakorta jelentkező kötött verselés, rímek használatának tekintetében József Attila nem alkalmazkodott teljesen Kassák poétikai elveihez, de a szubjektum tereinek megnyílása bizonyos költeményekben, a történet-, illetve szimbólumszerűség stb. is eltávolította a MA főszerkesztőjének költészeti elvárásaitól. N. Horváth Béla viszonylag kis figyelmet fordít a tárgyias lírához közelálló alkotásokra, megteszi ezt helyette részben Milián Orsolya, illetve ennél bővebben és elméletibb jelleggel Bókay Antal *Avantgárd nyomok, tárgyias képkonstrukciók József Attila poétikájában a 30-as évek elején* című tanulmányában. Bókay ebben a korai szakaszban mutatja ki azt a fajta konstruktivitást József Attila poétikájában, amely a tények között (és nem mögöttük) létezik, így a tárgyszerűségnek belső karakterét adja, illetve azt a mindent látó (Cézanne képeihez hasonlatosan perspektívaváltó, látványrétegeket egymásra pakoló) tekintetet, amely e leíró költeményeknek olykor sajátja. Ugyancsak ide sorolhatjuk Tverdota György tanulmányát, amely József Attila Gáspár Endrének küldött levelét elemzi (ezt a költő nem is Bécsben írta, hanem Párizsból címezte Bécsbe, viszont „a bécsi időszakban szerzett költői tapasztalatai summázatának” tekinthető). Tverdota György szerint e levél nem csupán elméleti háttérrel ad az ugyancsak a borítékba tett versekhez (hogy melyek voltak ezek, nem tudjuk bizonyosan), hanem szorosan kapcsolódik Gáspár Endre Kassákról vallott felfogásához is, amely elsősorban a mű és alkotójának a viszonyát emeli ki, vagy másképp, ahhoz a kifejezésesztétikai kérdéshez, hogy mennyiben, hogyan fejezi ki a könyv/szöveg alkotója „embervoltát”. A látszat ellenére a levél nem Gáspár nézeteinek a kritikája, inkább azokat gondolja tovább: József Attila új felismerése szerint redukálni kell a költői önkifejezés személyességét (a költő megfogalmazása szerint „tényekben állítani önmagát”), amire a népdalszerűséget például remek megoldásnak gondolja.

Már nem a költőnek az avantgárdról szóló viszonyáról, hanem az avantgárd bécsi alakulástörténetéről szólnak inkább a következő fejezet tanulmányai: Dobó Gábor még ugyan beveszi József Attilát is a bécsi és a budapesti társaság között közvetítők közé, de nála is (természetsszerűleg) sokkal több hely jut e tevékenységet illetően Tamás Aladárnak, s főként pedig az ebben a munkában kulcsszerepet vállaló Simon Jolánnak. (József Attila a közvetítésben csak úgy vett részt, hogy megbízásra néha élelmiszert – süteményt vagy lekvárt – szállított a kint anyagi értelemben nehezen boldoguló Kassák családnak). Roppant érdekes témát boncolgat Szeredi Merse Pál és Galác Judit írása, a *Párhuzamos avantgárdok Bécsben: Látlelet Kassák és Kiesler kooperációjának hiányáról* című tanulmány: bár eleinte úgy tűnt, hogy meghívják, Kassák (és egész körének) munkái kimaradtak az 1924-es *Új színháztechnikai kiállítás* amúgy szinte a teljes európai avantgárdot mozgósító programjából; emiatt a

magyar művész egyrészt ledorongoló kritikával állt bosszút, másrészt úgy, hogy a kiállítással párhuzamosan összeállított, hasonló témájú MA-különszámában többnyire negligálni igyekezett Kieslert. Reichert Gábor írása Déry bécsi tartózkodásának avantgárdokkal kapcsolatos mozzanatait vizsgálja, különösképpen az irodalom kérdéseivel foglalkozó esszéi (például dadaizmuscikke), illetve Kassákkal és Bartával való levelezése tükrében. Dérynek ellentmondásos és komplex volt a viszonya mindkét költővel, szerkesztővel, megnyilvánulásai különböző szövetségkeresési stratégiákról, elméleti és személyes fenntartásokról, előítéletekről árulkodnak.

Bécs más szerzőknek is helyet biztosított, akár csak a szellemi tájékozódásra, akár a boldogulásra, s nem egyszer – különösen a Tanácsköztársaság után a baloldali írók számára – menedéket is adott. Széchenyi Ágnes tanulmánya kapcsolattörténeti és irodalomszociológiai nagytotálban tesz megfigyeléseket a magyar írók Bécs-élményéről (Kosztolányi, Babits, Ady, Molnár, Móricz, Schöpflin stb.): a *Nyugat* íróinál a Bécsre vagy az osztrák kultúrára, irodalomra fókuszáló írásokat kigyűjtve, átnézve, rendszerezve; hogy végül összegzésében megállapítsa, a Bécs-élmény legtöbbször olyan erőteljes volt, hogy elementáris létérzékelésként hatott, s többnyire az otthonosság érzése is járult hozzá (bár például Krúdy éppen elbizonytalanodott tőle). Noha a szerző szűkebb koncepciója szerint a vizsgált szemelvények a *Nyugat*-ban megjelent írásokból származnának, a gyakorlatban azonban kitekintésekkel él, s más orgánumba publikált cikkeket, illetve naplójegyzeteket, leveleket is bevon vizsgálódása körébe, sőt olykor a *Nyugat* szerzői gárdáján kívülről is idéz (Herczeg Ferenctől például). Egyes írókra vonatkozó szövegek is vannak a kötetben, Dobos István tanulmánya például Kosztolányi fordítói, értekezői és kritikusi munkásságára is koncentrálna, amikor a Monarchia képét a széthullás előtti korszakban veszi szemügyre a szerző szövegeiben (figyelmeztetve arra a fontos tényre is, hogy Kosztolányi megkülönböztetéssel él a Monarchia politikai és kulturális életét illetően, és – a világháborút követő pár évet leszámítva – főként az utóbbit részesíti előnyben). Kosztolányi – aki egyébként olykor nemzetkarakterológiai fejtegetésekbe is bocsátkozik – a nemzeti hovátartozást inkább a használt nyelvre alapozva állapítja meg; ami pedig az irodalmi vonatkozásokat illeti, ebben az időszakban főként a személyiség romantikus felértékelődésével való szakítás és a nyelvi létmód iránti érdeklődés hatott rá, lírai kifejezésmódjára pedig a könnyed, de nem súlytalan írásmód (pl. Rilke stílusának) szeretete, értékrendjének egyik központi fogalma – Werfelhez hasonlóan – a részvét lett.

Csáth egy utazásáról (egy hölgygel eltöltött néhány bécsi nappal) számol be Z. Varga Zoltán az író privát szövegei, azaz egyfelől az 1912–1913-as napló és az öccsének szóló levelek, másfelől egy 1919-es visszaemlékezés alapján. Ezt a kalandot, pontosabban ennek írásbeli rögzítését elemzi a két időpontban pszichológiai és nyelvi aspektusból, illetve Csáth (dr. Brenner József) pszichoanalitikus elméletének kontextusában. Gintli Tibor Krúdy Gyula bécsi regényeiről értekezik a kötetben, azaz azokról a művekről (*Nagy kópé; Mit látott Vak Béla Szerelemben és Bánatban; Őszi versenyek*), amelyek elsőként Ausztria fővárosában jelentek meg, a szerző éle-

tében viszont Magyarországon nem adták ki őket. Az alapos összevetés kimutatja, hogy e publikációs sajátosságot minden bizonnyal a megjelenés helyén érzékelhető nagyobb szabadságfok motiválhatta, egyfelől e regények merész, (részlegesen) erotikus tartalma, másfelől politikai vonatkozásai – többek között a pogromok megjelenítése – miatt, miközben poétikai újítások nemigen köthetők hozzájuk (ez alól talán csak a töredékben maradt *Mit látott Vak Béla...* című regény kivétel). Hatvany Lajos az emigrációs években írt regénye, a *Zsiga a családban* befogadásának kettősségét mutatja be Lengyel Imre Zsolt érdekes tanulmányában (nagyjából a bourdieui habitus- vagy butleri performativitásemélet felől): e szerint a zsidó olvasók és a fajvédők egyaránt elítélték a regény ellenszenves zsidó szereplőinek gondolkodását, amely csak az anyagi haszon és érdekek mentén működött; csakhogy az előbbiek nehezményezték, hogy a regény nem az „igazi, becsületes, dolgos, hazafias”, idealizmusra hajlamos, a kultúrára fogékony zsidókat, hanem a rideg, gépies kalmárszellemet tárja elénk, míg az utóbbiak azt hangoztatták, hogy a bemutatott mentalitással a mű bizonyítja, miben is áll a zsidók faji jellege, és hogy hiányzik belőlük a tragikum és a lelkiség; persze mindkét táborról elmondható, hogy állításaival valójában saját személyes morális értékeiket mutatta fel, vagyis tagjaik saját szubjektumukat erősítették meg a hangoztatott értékek mentén (miközben amúgy egyikük sem kontextualizálta Hermann Bondy személyesnek tűnő döntéseit, nem helyezte a kapitalizmus keretébe). Szilágyi Zsófia Móríciz *Míg új a szerelem* című művét (1937) elemzi Bécs-regényként, nem is annyira életrajzi alapon azonosítva a regény cselekményének elemeit Móríciz konkrét házasságával (bár az író valóban arrafelé is megfordult nászútján Simonyi Máriaival), hanem mert az osztrák főváros Mórícizra tett hatása az akkori naplójegyzetei szerint egybevág azzal a két kulcsfogalommal, amellyel az évekkel későbbi regény is operál: idegenség, barbárság. Az író alaptapasztalata volt Bécsben, hogy nem beszél elég jól németül, hogy kommunikációképtelen, s azért nincs kint közönsége, mert szereplői a bécsiek számára nem tudnak ismerőssé válni, őrzik idegenségüket. Azért teszi meg tehát a várost helyszínnek, mert párhuzamként mint idegent és mint némát mutatja be, hogy ezáltal némává, majd halottá tegye nőalakját, és felfedje: a házasságban elpusztul a szerelem.

A Bécs szellemi életével foglalkozó írásokhoz sorolható több tanulmány, mint például Jéga-Szabó Krisztina *Bécs–Budapest, nőirodalmi kontextusok* című szövege, amely két írónő példáján világítja meg, hogy egyes magyarországi női szerzők elképzelései határozottan kapcsolódtak Bécsben született feministák társadalomjobbító törekvéseihez, s a közép-európai régióban kialakuló intellektuális *network*nek a nők is fontos, alkotó részét képezték. A nők szerepének felértékelődéséhez, az emancipációs harcokhoz olykor bizony hozzájárult a „férfitálat” is – válaszképpen Nietzsche, Schopenhauer, Weininger és mások mizogüniájára –, amely terminus megalkotói Helene von Druskovitz és Elsa Asenijeffet voltak, s lényege a férfiak társadalmi szerepének csökkentése vagy akár az onnan való kiiktatásuk volt, illetve a tőlük való elkülönülés. Ezekhez a radikális feminista elképzelésekhez köti

Jéga-Szabó Krisztina Erdős Renée *A nagy sikolyában* megfogalmazott tézist, miszerint a házasság (és a vele értett szexualitás) lealacsonyítja, beszennyezi, prostituálja a nőt, s a tőlük való szabadulás kulcsa szerinte az ettől való elhatárolódás. Másfelől Rosa Mayreder osztrák teoretikus nézeteit köti össze az ekkor főként Bécsben élő Lesznai Anna felfogásával – annak fényében, ahogy az író ezt a korszakát lényegesen később önéletrajzi regényében feleleveníti. (Bár a tanulmány rendkívül érdekes, és Lesznai Annának a nőiséghez fűződő, illetve a dekorativitást illető elképzelései szinte az egész életutat illetően egységesnek mondhatók, azért a regényben nyilván visszavetítések is működnek: érdemes lett volna tehát az ott foglaltakat az író 1920-as, 1930-as évekre datálható, igencsak gazdag naplójegyzeteivel is összevetni.) Csunderlik Péter a bécsi magyar emigráció ábrázolásával foglalkozik a Horthy-propagandában; főként az ellenforradalmi terrortól beszámoló, ezért itthon „árulkodónak” minősített emigránsok diszkreditálását célzó kiadványok egyik legfontosabbnak tekinthető darabját, Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című művét veszi górcső alá – a kellő kontextust is megadva, ideértve a kevésbé kidolgozott médiaelőzményeket. (Ez a műfaj egyébként nemcsak a jobboldalnak volt sajátja – bár alapvetően ők művelték –, hanem bizonyos frakcióküzdelmek során kipróbálták magukat benne baloldali szerzők is.) Mályusz – akit egyébként Szekfű vont be az állami megbízásba mint közös munkába, aztán kihátrált mellőle – meglehetősen dehonesztálóan ír a „magyarokat eláruló”, és a például Károlyit álcázásul előtérbe toló zsidókról, manipulatív módon fordítja ki Jászinak a szomszéd országokkal való kiegyezést sürgető, a Dunai Konföderáció létrehozására irányuló elképzelését úgy, hogy a kisantantba való belépési kísérletként és az elszakított magyarság elárulásaként mutatja be azt.

K. Horváth Zsolt tanulmánya azt bizonyítja, hogy a Munka-kört, illetve az ebből kiváló oppozíciót (bármily eltérő érdeklődésűek és meggyőződésűek is a tagjai, például Justus Pál, Partos Pál, Tábor Béla, Szabó Lajos, Biró Gábor, Szirtes Andor, Lux László, Deutsch Katalin) – Mannheim Károly kifejezésével élve – az utópikus tudat éltette, és az a fajta messianizmus, amely megtalálható egyfelől a marxista-szocialista, társadalomfilozófiai, avantgárd eszmékben és az ezek mentén kibontakozó munkáskultúrában, másfelől a zsidó hit ellenében megmaradó zsidó tudat törmelékeiben is (spirituális, vallásfilozófiai források). Eszerint tehát ebben az értelemben ez a csoport nemcsak a marxizmus, a forradalmiság vagy a szocializmus törekvései iránt volt fogékony, hanem az ezekkel látszólag nem összeegyeztethető szellemi források iránt is; a forradalmiság és az avantgárd pedig azért érdekelte őket egyszerre, mert mindkettő mindenkoron az *establishment*tel és az uralkodó normarendszerrel szemben helyezte el magát.

Báthori Csaba, József Attila német fordítója, beszámol a 2005-ben megjelent József Attila-kiadásról, részletezve megbízásának körülményeit, illetve a németre ültetés számára és a kiadó számára megfogalmazódott stratégiai alapelveit: ilyen annak a közkezen forgó vélekedésnek az elvetése, miszerint költészetet csak a célnyelv anyanyelvi beszélője tud jól fordítani; az észak-német hangzó- és szókinccsanyag

használatának választása, tekintettel a német irodalmi nyelv hiányára; s szinte teljes formahűség a kötött forma alkalmazását illetően. Végezetül két meglepő tapasztalatról számol be, tudniillik, hogy mennyivel könnyebb volt a kései nagy versekkel dolgozni, mint a zsengekkel, illetve, hogy a mai közönség élettapasztalatai mennyire távol esnek József Attiláétól, és hogy ezért a költemények befogadását mennyiben segítheti az átélő, hatásos szavakat vagy felolvasás.

Vágó Márta 1942-ben írott vegyes műfajú memoárjáról, amely a József Attilával való 1927–1928-as levelezésükkel egybefűzve 1975-ben jelent meg, az utóbbi évek szakirodalma (Menyhért Anna, Valachi Anna, Lengyel András) már többször felvette, hogy egyfajta tükörautobiográfia, amelynek szerzője a nagy alkotónak tekintett szerelmi partnerről nyilatkozván (ezt tekintve apropónak, s ennek tükrében) keres válaszokat saját identitásának kérdéseire, próbálja megkonstruálni narratív identitását. A kötetet záró Tórizs Eszter tanulmánya ennél is tovább megy, és Hajdu Lilly, Vágó Márta pszichoanalitikusának tanulmánya alapján arról ír – e tudományos értekezés négy skizofrén beteg, köztük József Attila szerelmének az esetelemzése –, hogy a lány a költő halála után idegösszeomlást kapott (egyébként életében már másodszor): veszteségét képtelen volt megfogalmazni, beszélni róla, s később egy vers megírásával tudta csak a traumát verbalizálni. E lírai szöveg kiterjesztésének is tekinthetjük a visszaemlékezéseket, melyeket az évtizedek folyamán szerzőjük újabb és újabb kommentárszövegekkel látott el. A memoár, kísérő írásaival tehát ekképpen a traumafeldolgozás eszközeként is érthető (fragmentáltságát, széttartását is ez okozza), s emiatt értékes lehet a *gender studies*, a traumairodalom vizsgálata és a pszichoanalitikus irodalomtudomány szemüvegén keresztül is.

A végére hagytam Schein Gábor teoretikus alapvetésnek szánt tanulmányát, amely nem specifikusan Bécsre vonatkozóan, hanem általánosságban tárgyalja az emigráció/emigráns fogalmat mint történeti és irodalomtörténeti szakfogalmat. Véleménye szerint az emigráció fogalma szerkezeti problémaként jelentkezik a magyar irodalomtörténeti gondolkodás számára. Rámutat, s ezek talán tanulmányának legfontosabb megállapításai, hogy a modern emigrációfogalom esetében érdemes végiggondolnunk a politikai kényszernek, illetve az anyaországi nyilvánossággal való kapcsolattartás lehetőségének hiányát mint kritériumot, szemben a kivándorló fogalmával. Schein Gábor továbbá hozzáteszi, hogy az emigránsfogalom használatkor érdemes felfigyelni a különböző nyelvek terminológiájára: az eszmefuttatás és egyáltalán, a felvetés igen figyelemreméltó, a vonatkozó nemzetközi szakirodalom tanulságait valóban érdemes mérlegelnünk (egyetlen ponton viszont megbicsaklik az érvelés: e helyütt figyelmeztetnék a francia *exil*, *exilé(e)* szavak tényleges helyesírására és közel sem semleges jelentésére, negatív, fájdalmas konnotációira is a francia irodalomtörténeti hagyományban, amely eredetileg száműzetést, illetve száműzöttet jelent a két szó – gondoljunk például Victor Hugo jersey-szigeti tartózkodására –, márpedig ez a jelentés a mai diskurzusban is használatos). Ezen kívül Schein Gábor észreveszi a késő Kádár-kor „nyugati magyar irodalom” fogalomhasználatának erősen kompromisszumos, megalkuvó jellegét (a kifejezést az „emig-

rás irodalommal” párhuzamosan, szinonim terminusként használták, de jellemzően akkor, amikor a politikai feszültség meglétének elkenésére törekedtek) – bár ez a kifejezés olykor továbbélni látszik a rendszerváltás után is. (Megjegyzem, a kilencvenes években Rónay László hasonló című egyetemi előadásán már inkább a téri sajátosság, a Trianon utáni utódállamok irodalmaitól való elkülönítés hangsúlyozódott, Márai esetében például feltétlenül: a politikai aspektus kiiktatása addigra a legkevésbé sem volt érezhető.) Az is egy sajátossága ennek a nyugati irodalom-felfogásnak – és itt Schein Gábor Szegedy-Maszák Mihály 2007-es fejezetére utal *A magyar irodalom története*iben –, hogy a külföldön élő és nem magyarul alkotó szerzők életművét – az alapvetően 19. századból eredeztethető, „nemzeti nyelven írt nemzeti irodalom” elv követésével – általában nem a magyar irodalom integráns részének, sokkal inkább „függelékeknek” szokás tekinteni. Ez a nemzetközi szinten nem feltétlenül van így, a cseh és szlovák irodalmi szcénát tekintve semmiképp, de a románoknál is csak a nemzetirodalom-felfogás egy túlhaladott fázisában alakult hasonlóan a megítélés. Végezetül az is kérdéses, mondja a tanulmány szerzője, hogy az utódállamokban mennyiben torzító az az irodalomfelfogás, amely mindenképpen csak a veszteségekre hívja fel a figyelmet, a nyelv- és kultúramegőrzést követelményként, s hősies erőfeszítésként előírva (ez országokként különböző intenzitással jelenik meg); ugyanakkor az irodalomtörténészek még a Nyugaton élő szerzők esetében is többnyire a hiányok nyelvi leképezését emelik ki elemzéseikben (lásd például Domokos István *Kormányeltörésben*), s így más aspektusok hajlamosak elsikkadni az irodalomértés számára. Végezetül: korunkban inkább a tömeges és folyamatos mozgások, határátlépések érvényesülnek inkább, ezért a körültekintő fogalomhasználat és irodalomtörténet-írás számára nélkülözhetetlennek bizonyul a migrációt érintő kutatások, illetve a transznacionális értelmezés egyes megfontolásainak átvétele is.

A *József Attila: Bécs és a századelő művészete* című kötet mindenképpen figyelemre méltó teljesítmény, s mint ilyen, nem csupán a József Attila-kutatás fontos darabja (ez már önmagában elegendő is lehetne szorgos forgatásához), hanem a bécsi századelő, illetve a tízes-húszas évek szellemi feltérképezésében is jelentős hiányokat pótol – legyen szó anarchistákról, „férfigyűlöletről”, Móricz Bécs-képéről vagy Krúdy bécsi erotikus regényeiről. Csak reménykedni lehet, hogy az elkövetkezendő években ismét lesz lehetőség hasonlóan színvonalas konferenciákat szervezni, akár külföldön is, és aztán ezekből élvezetes konferenciaköteteket kiadni.